

İSTİTRAT (الإستطراد)

Asıl konudan olmayarak
münasebeti gelmişken söylenen
söz anlamında bedî' ilmi terimi.

Sözlükte “kovmak, uzaklaştırmak, sürmek” anlamındaki *tard* kökünden türeyen *istitrâd* kelimesi “konu değiştirmek, asıl konudan uzaklaşmak, bir düşünceden başka bir düşünceye geçmek” gibi terim anlamıyla da örtüşen mânalar ifade eder. Bazı belâgat âlimleri, terimin etimolojisiyle kelimenin “atlı savaşçının düşmanına yenilip kaçtığı izlenimini verdikten sonra tekrar dönerek işini bitirmesi” şeklindeki anlamı arasında ilgi kurmuşlardır. Nitekim istitratta da asıl konu devam ederken beklenmedik bir zamanda ve önceden tasarlanmadan bir münasebet düşmesiyle konu dışına çıkıldıktan sonra tekrar eski konuya dönülür. Bir kısım belâgat âlimleri ise “avı kovalamak” mânasındaki *mutârede* kelimesiyle ilgilendirdikleri istitradı, “bir av peşinde koşuşturan avcının karşısına başka bir av çıkmasıyla onun peşine takılıp kovaladıktan sonra ilk avına dönmesi” temsiliyle açıklamışlardır. Her iki analogi de istitradın terim anlamıyla tam bir uygunluk göstermesinin yanında onunla yakından ilgili görülen ve birçok belâgat âlimi tarafından istitratla karıştırılan hüsn-i tehallus ile alâkasını ve farkını da ortaya koymaktadır. Çünkü her iki türde de bir konu bırakılıp diğerine geçilir, ancak istitratta eski konuya tekrar dönülürken tehallusta yeni konuya devam edilir. Yeni konuya uzun uzadıya devam etmeden sözün istitrat için yetecek derecede kısa kesilmek suretiyle bitirilmesi ve bu durumda eski konuya dönüş yapılmaması istitrat için sakıncalı görülmemiştir. Ayrıca tehallusta okuyucu veya muhatabın beklediği, tasarlanmış olan tecdîfî bir geçiş söz konusudur. İstitratta ise ara konuya geçiş beklenmedik bir şekilde ve iltifat üslûbu tarzında gerçekleşir.

Yahyâ b. Hamza el-Alevî istitradı i'tirâz ile de (parantez arası cümle) yakından ilgili bulmuş ve aralarındaki farkı, “i'tirâzın güzel, çirkin ve vasat derecede olanları varken istitradın hepsi güzeldir” şeklinde açıklamıştır (*e't-Tirâzû'l-mütezzâmin*, s. 404). İbn Reşîk el-Kayrevânî ise idmâcî da (asıl konu arasına başka konuyu da sıkıştırmak) bir istitrat türü olarak kabul eder (*el-'Umde*, II, 41). Besyûnî istitradın sözü güzelleştirmek, tek düze

devam eden konunun monotonluğunu kırarak okuyucunun dikkatini çekmek, zihnini açmak, söze çeşni katarak ilgi ve merak uyandırmak gibi faydaları olduğu söyler (*'İlmü'l-bedî'*, s. 134).

Bu üslûba ilk defa istitrat adını veren ve onu yorumlayan kişi Ebû Temmâm'dır. Câhiz'e göre istitrat, okuyucuyu sıkıp bıktırmamak ve dinlendirmek için uzun konu arasına bir münasebetle anekdot, fıkra, haber, hikâye vb. şeyler sokmaktır. Onun başta *el-Beyân ve't-tebyîn*'i olmak üzere eserlerinin çoğu yoğun biçimde istitratlarla süslenmiştir. Sa'leb ile öğrencisi İbnü'l-Mu'tezz'e göre istitrat, “bir konudan diğerine geçiş yapmak” anlamına gelen tehallus ile (hüsnü'l-hurûc) eş değerdir (*Kavâ'idü's-şif'r*, s. 50; *el-Bedî'*, s. 155). Ebû Hilâl el-Askerî, verdiği örnekten hareketle istitratta ilk ve asıl konunun geçilen konuya (istitrat) sebep teşkil ettiğini ileri sürer (*Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, s. 448). Başta Hatîb el-Kazvîni olmak üzere birçok belâgat âlimi beklenmedik geçiş esas alarak ilk konunun istitrada sebep, vasıta ve vesile yapılamayacağı görüşündedir. Birçok kimsenin istitratla tehallusu aynı şey olarak gördüğünü söyleyen İbn Reşîk el-Kayrevânî iki tür arasındaki farka ilk temas eden âlimdir (*el-'Umde*, II, 39). Abbas b. Ali es-San'ânî, istitradı daha çok lafız güzellikleriyle ilgili olan feshat türü saymıştır (*er-Risâletü'l-'ascediyye*, s. 152). İbn Yahyâ el-Alevî istitradı övgü ve yergiyle sınırlandırmış ve türü bunlar arasında gerçekleşen geçişler şeklinde yorumlamıştır (*Naẓratü'l-igrîz*, s. 107).

İbn Ebû'l-İsba', istitradın çoğunlukla şiirde ve özellikle hiciv konusunda olduğundan Kur'an'da örneğinin az bulunduğunu söylemiş ve bir örnekle yetinmiştir: “ألا بعداً لمدين كما بعدت ثمود” (Biliniz ki Medyen kavmi Allah'ın rahmetinden uzak oldu; Semûd kavmi uzak olduğu gibi [Hûd 11/95]). Bu âyette “كما بعدت ثمود” (Semûd kavmi uzak olduğu gibi) kısmı, ondan önce ve sonra Medyen'den söz edildiği için asıl konu arasına girmiştir. İbn Ebû'l-İsba'dan önce Ebû Hilâl el-Askerî ve Zemaşşerî Kur'an'dan daha başka istitrat örnekleri vermişlerdir. Askerî, Fussilet sûresinde (41/39), gökten indirilen yağmur suyu ile bitkilere hayat verilişini ifade etmenin ardından ölü canlara hayat verecek ilâhî kudretten söz edilmeye geçilmesini istitrat olarak görmüş ve ilk konunun geçilen konuya sebep teşkil ettiğini söylemiştir. Zemaşşerî, A'râf sûresinde (7/26-27), Âdemoğulları'na avret yerlerini örtecek elbiselerin verildiği söylendik-

ten sonra örtünmenin takvâdaki yeri ve önemine dikkat çekmek üzere, “Tavvâ el-bisesi ise ondan daha hayırlıdır” kısmının istitrat üslûbu üzere geldiğini ve bundan sonra da asıl konuya dönülerek Âdemoğulları'na hitaba devam edildiğini belirtir. Müzzemmil sûresinin baş tarafında gece ve gece namazı hükümleriyle ilgili âyetlerin arasında “إنا سلقى عليك قولاً ثقیلاً” (Doğrusu biz sana -taşması- ağır bir söz vahyedeceğiz [73/5]) kısmı bir istitrattır. Aynı şekilde İsrâ sûresinde geceyle ilgili konunun arasında “إن قرآن الفجر كان مشهوداً” (Bir de sabah namazını, çünkü sabah namazı şahitlidir [17/78-79]) kısmı da istitrattır.

Şerefeddin et-Tîbî'nin de belirttiği gibi ana konu ile istitrat arasında uzak veya yakın bir münasebet bulunur. Yukarıdaki örneklerde bu'd (Allah'ın rahmetinden uzak olma), ihya (diriltme) ve libâs öğeleri iki konu arasında yakın münasebet oluştururken gece ve gece namazı hükümlerinin arasındaki “إنا سلقى عليك قولاً ثقیلاً” istitradında alâka uzak görünmektedir. A'râf sûresinde (7/157-158) Hz. Mûsâ ve kavminden söz eden uzun kıssanın arasında, Hz. Muhammed ve ashabına, -hikâye devam ediyormuşçasına konunun değiştiğini sezdirmeden mükemmel bir münasebetle- geçiş yapıldıktan sonra hikâyeye dönmüş olması, konunun bilinen en güzel örneklerindendir. Lokmân sûresinde (31/13-19), Hz. Lokmân'ın oğluna nasihatlerinin arasına Allah'ın insana vasiyetlerinin (31/14-15) bir istitrat olarak girmesi de baba nasihatının önemini vurgulaması açısından dikkat çekicidir. Konudan konuya, kıssadan kıssaya, üslûptan üslûba geçişin hâkim tarz olduğu Kur'an'da bol miktarda istitrat örneği bulmak mümkündür.

Arap şiirinde hiciv türünde bu üslûbu ilk kullanan şair Semev'el el-Ezdî'dir. Şair, kavminin kahramanlığını övdükten sonra Âmir ve Selûl kabilelerini korkak oldukları iddiasıyla hicvederek istitrat yapmış ve bunun ardından yine kavmini övmeye devam etmiştir: “وإنا أناس لا نرى القتل سبة / ما رأته عامر و سلول // يقرب حب الموت آجالنا / وتكرهه آجالهم فتطول” (Biz öyle bir milletiz ki öldürülmeyi kötü bir şey olarak görmeyiz, halbuki Âmir ile Selûl onu kötü görürler. Ölüm sevgisi bize ecellerimizi yakın ederken onlar ölümden hoşlanmayıp kaçtıkları için ecelleri uzun olur). Nesîb konusundaki istitrat üslûbunu ilk kullanan şairin İmru'ülkays olduğu kaydedilmektedir (örnek beyit için bk. İbn Ebû'l-İsba', *Tahzîrû't-Taḥbîr*, s. 132).

Birçok şiir örneğinde istitrat cümlesi şart cümlesi, "lâkinne" ile gelen istidrâk cümlesi, vasil "in" (وإن) "-sa bile") ile başlayan cümle ve çok defa da bir teşbih edatı eşliğinde bir misal cümlesi şeklinde görülür. Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in şu mısraında kavminin şerefiyle övüldüğü fahriye kısmından sonra teşbih edatıyla (kâf-ı teşbih) başlayan örnek olarak getirdiği cümle istitrattır: "لا يزل المجد إلا في منازلنا كالتوم ليس له ماوى سوى" (Şeref ve soy ancak bizim hânelerimize konuk olur, gözlerden başka barınağı olmayan uyku gibi).

Ebû Hilâl el-Askerî, şu beyitlerde ilk dizede zühdden söz edilip öyle devam edileceği izlenimi verildikten sonra beklenmedik bir şekilde zühdün tamamen zıddı olan hamriyyâta geçilmesini özel bir istitrat türü olarak kaydeder.

"يا من تشاغل بالطلل أقصر فقد قرب الأجل /
واصل غبوغت بالصبح وعد عن وصف الملل" (Ey eski konak harabelerinin tasviriyle meşgul olan şair, bırak bunları, çünkü hayat kısa. Bıktırıcı tasvirlerden vazgeç de sabah akşam bâde iç).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 906; Sa'leb, *Kavâ'idü's-şî'r* (nşr. Ramazan Abdüttewâb), Kahire 1995, s. 50; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut 1410/1990, s. 155-156; Hâtîmî, *Hilyetü'l-muḥâdara* (nşr. Ca'fer el-Kettânî), Bağdad 1979, I, 163; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn* (nşr. Müfid M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 448-451; Bâkîllânî, *l'câzû'l-Kur'ân* (nşr. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1370/1951, s. 134-136; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1374/1955, II, 39-41; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *Kānūnū'l-belāga* (Muhsin Gayyâz Uceyl), Beyrut 1409/1989, s. 113; İbn Münkız, *el-Bedî' fi nakdi's-şî'r* (nşr. Ahmed Ahmed Bedevî - Hâmid Abdülmeccid), Kahire 1380/1960, s. 75-82; Abbas b. Ali es-San'ânî, *er-Risâletü'l-ascediyye* (nşr. Abdülmeccid eş-Şerefi), Libya - Tunus 1396/1976, s. 152; İbn Mu'tî, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-bedî'* (nşr. Mustafa es-Sâvî el-Cüveynî), İskenderiye 1996, s. 117-118; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Tahbîr* (nşr. Hifnî M. Şerefi), Kahire 1383, s. 130-132; a.mlf., *Bedî'u'l-Kur'ân* (nşr. Hifnî M. Şerefi), Kahire 1392/1972, s. 49; İbn Yahyâ el-Alevî, *Naẓratü'l-igriẓ fi nuşreti'l-karîẓ* (nşr. Nühâ Ârif Hasan), Dimaşk 1396/1976, s. 107; Tibî, *et-Tib-yân fi 'ilmi'l-bedî' ve'l-beyân* (nşr. Hâdî Atıyye Matar el-Hilâlî), Beyrut 1407/1987, s. 387-389; İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî, *er-Rauzû'l-merî' fi şinâ'ati'l-bedî'* (nşr. Ridvân b. Şakrûn), Dâriülbeyzâ 1985, s. 96; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *eṭ-Ṭirâzû'l-müteẓammîn li-esrâri'l-belâga* (nşr. M. Abdüsselâm Şâhîn), Beyrut 1415/1995, s. 404-406; İbn Câbir, *el-Hulletü's-siyerâ* (nşr. Ali Ebû Zeyd), Beyrut 1405/1985, s. 97-98; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*, Kahire 1304, s. 44-47; İbn Ma'sûm, *Envârü'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'* (nşr. Şâkir Hâdî Şûkr), Necef 1388/1968, I, 228.

İSMAIL DURMUŞ

İSTİVÂ

(الإستواء)

Allah'ın zâtının
âlemle münasebetini
konu edinen sıfatlardan biri.

Sözlükte "doğru ve düzgün olmak" anlamındaki *svy* (سوى) kökünden türeyen *istivâ* "mutedil, düzgün ve eşit olmak; karar kılmak, oturup yerleşmek; yönelmek, yukarı çıkmak; hâkim olmak, tahta oturmak" gibi mânalara gelir. İstivâ kavramı yedi âyetle arşa, iki yerde semâya yönelik bir fiil olarak Allah'a nisbet edilmiştir. Bu âyetlerde belirtildiğine göre Allah yeri yarattıktan sonra gökleri yaratmaya yönelip onları yedi olarak düzenlemiş, sonra da arşa istivâ etmiştir. İstivâ Hz. Mûsâ'nın olgunluk çağına ermesi, Cebrâil'in ufkun doruk noktasında durması, Hz. Nuh'un gemiye yerleşmesi, gemisinin Cûdî dağında karaya oturması ve insanların gemilere ve binek hayvanlarının sırtına çıkıp oturması gibi anlamlarda da kullanılmıştır (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "svy" md.). Hadislerde istivâ kavramının Allah'a nisbet edildiğine dair bir rivayete rastlanmamakta, bazı sözlük anlamlarıyla Hz. Peygamber'e ait bir fiil olarak zikredilmektedir (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "svy" md.). Allah-âlem münasebiyle ilgili kabul edilen bazı rivayetlerde ise istivâ kavramı kullanılmadan Allah'ın arşının fevkinde, arşının da göklerin üstünde olduğu belirtilmektedir (*Müsne'd*, I, 206-207; Buhârî, "Tevhîd", 15, "Cihâd", 4; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 18). Tâbiînden Mücâhid b. Cebr istivânın "arşa yükselmek" mânasına geldiğini söylemiştir (Buhârî, "Tevhîd", 22).

İstivânın Allah'a nisbet edilmesinin taşıdığı anlamın yanı sıra zâtî veya fiilî bir sıfat oluşuna ilişkin tartışmalar II. (VIII.) yüzyılın başlarına kadar uzanan erken bir devirde ortaya çıkmıştır. Kelâm ilminin doğuşuna zemin hazırlayanlardan Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvân'ın, Allah'ın duyularla algılanamayan madde üstü bir varlık olduğunu ve zâtı itibarıyla belli mekânda veya yönde bulunmakla nitelene-meyeceğini söylemesinden sonra tenzihçi akımın tam karşılığı olan Mukâtil b. Süleyman'ın istivâ kavramına teşbih ve tecsîmi andıran duyu âlemine ait mânalar yüklemesi bu konuda farklı görüşlerin ileri sürülmesine sebep teşkil etmiştir. İstivânın mahiyeti ve Allah'a nisbeti konusundaki başlıca görüşleri şöylece özetlemek mümkündür: 1. İstivâ, Allah'ın göklerin

üstünde bulunan ve melekler tarafından taşınan arşa oturması mânasına gelir. Çünkü hadis rivayetlerinde arşın yedinci göğün üzerindeki cennetin üstünde yer aldığı (Tirmizî, "Tefsîrû'l-Kur'ân", 58) ve Allah'ın da arşa istivâ ettiği bildirilmiştir. Yaratılmışlara benzemeyen bir cismiyetle nitelendirilebilen Allah'ın bir yönde ve bir yerde bulunması imkânsız değil aksine gereklidir. Bu sebeple istivâyâ arş üzerinde oturmaktan başka bir anlam verilemez. Buna göre Allah zâtıyla arş üzerinde oturmaktadır. O'nun zâtı arşı tamamen doldurmuş olabileceği gibi sadece bir kısmını kaplamış olabilir; zâtının arştan daha büyük olması da mümkündür. Şu halde istivâ Allah'ın bir yönde ve bir mekânda bulunduğunu, ayrıca dilediği zaman bu yeri terkedip başka bir yere intikal edebileceğini anlatan zâtî bir sıfattır. Başta Mukâtil b. Süleyman ile Muhammed b. Kerrâm olmak üzere Müşebbihe, Mücessime, Kerrâmiyye ve Selef âlimlerine uyduğunu iddia eden İbn Hâmid gibi bazı Haşvî-Hanbelîler bu görüştedir (Şehristânî, I, 105-106, 108-109; İbnü'l-Cevzî, s. 128).

2. İstivâ Allah'ın keyfiyeti bizce bilinmeyen (bilâ keyf) bir sıfatıdır. Bir yerde ve bir yönde bulunmaktan münezzehe olmakla birlikte Allah'ın zâtına lâıyk olacak şekilde arşa istivâ ettiğine inanmak ve bu konuda herhangi bir te'vile gitmemek en isabetli yoldur. Zira Allah'a nisbet edilen istivânın gerçek anlamını yalnız kendisi bilir. Eğer istivânın mânası insanlarca bilinebilseydi ashâbın bu konudaki nasları yorumlaması ve onlara açıklık getirmesi gerekirdi. Halbuki ashâbın hiçbir yorum getirmeden naslara inandığı bilinmektedir. Bunun yanında istivâ Allah'ın, ilmiyle bütün varlıkları kuşattığına işaret eden bir sıfatı olarak da kabul edilebilir. Ashâp ve tâbiînin ileri gelen âlimleriyle dört mezhep imamının yanı sıra bazı Selefi, Hanefî-Mâtürîdî ve Eş'arî âlimleri bu görüştedir (Elmalılı, III, 2180). Mâlik b. Enes'in istivânın mâlûm, keyfiyetinin meçhul, bu konuyu araştırmanın bid'at olduğunu ve Allah'ın gökte, ilminin ise her yerde bulunduğunu söylediği bilinmektedir (Cemâleddin el-Kâsımî, VII, 99-100). Kaynakların belirttiğine göre Ebû Hanîfe, Allah'ın bir ihtiyaca bağlı olmaksızın arşa istivâ ettiğini, yerde değil bilâ keyf arşın fevkinde bulunduğuna inanmak gerektiğini ve, "Rabbimin yerde mi yoksa gökte mi olduğunu bilmiyorum" diyen kimsenin küfre düşebileceğini söylemiştir (İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-re-*